

İ.G.Məmmədova

AMEA A.ABakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu

Bakı ş., H.Cavid pr., 115

E-mail: ilhame.mamadova@gmail.com

QACARLAR DÖVRÜNDƏ
XALQ TƏBİBLƏRİ VƏ ONLARIN MÜALİCƏ ÜSULLARINA DAİR
(Təbriz şəhərinin materialları əsasında tarixi-etnoloji tədqiqat)

Açar sözlər: Azərbaycan, Təbriz, Qacarlar dövrü, xalq təbabəti, müalicə

Yaşayış üçün əlverişli şəraitə malik Təbriz ərazisi hələ orta əsrlərdən əhalinin sıx məskunlaşdığı məskən olmuş, şəhərdə köklü və davamlı mədəniyyət formalaşmışdır. Mənbələrə görə, Azərbaycanın ilk ali tibb ocağı XIV əsrdə Təbrizdə açılmışdır. Təbrizin Şənbi-Qazan məhəlləsində Dar üş-şəfa (Şəfa evi) adlı xəstəxana, Rəb-e Rəşdiyyədə isə tibb fakültəsinin də mövcud olduğu Darülfünun (universitet) fəaliyyət göstərirdi. Tarixçi, həkim, Elxanilər dövlətinin vəziri Fəzlullah Rəşidəddinin (1247-1318) təsis etdiyi Təbriz universitetində 7000 tələbədən 1000 nəfəri 5 il müddətinə tibb təhsili alırdı. Müalicə və əczaçılıq şöbəsində dərs demək üçün Çin, Hindistan və Suriyadan 50 nəfər görkəmli həkim çağırılmışdı. Xəstəxanadakı həkimlərin və tibb şöbəsində təhsil alan tələbələrin rahatlığını təmin etmək üçün Rəşidabad bağının yanında yaşayış evləri tikilmişdir. Bu binaların yerləşdiyi küçə “Müalicəedənlər küçəsi” (کوچه معالجان) adlandırılmışdı [Onullahi, 1971, s.58-59]. Göründüyü kimi, Təbrizdə tibb elminin tarixi uzaq keçmişlərə köklənmişdir.

Memuar mənbələrdə təbrizlilərin təbabət üsullarından, xalq loğmanlarından müəyyən qədər bəhs olunur. XVII əsr səyyahı Evliya Çələbi qeyd edir ki, şəhərdə təqribən 12000 nəfər göz həkimi, qan alan, cərrah var. Lakin əhalinin əksəriyyəti dağlarda bitən bitkilərlə özlərini müalicə etdiklərindən onların ixtisaslı həkimlərə ehtiyacı yox imiş [Evliya Çələbi, 1997, s. 25]. Şəhərə təşrif buyuran əksər səyyahlar yazırlar ki, buranın havası o qədər safdır ki, xəstəlik haqqında söhbət eşidə bilməzsən, kimsə xəstələnsə bu şəhərdə dərmansız şəfa tapa bilər. Buna baxmayaraq, Təbrizdə ara-sıra vəba, taun, tif, vərəm və s. yoluxucu xəstəliklər də yayılırdı.

Qacarlar dövründə Təbriz ikinci paytaxt olsa da, faktiki olaraq mədəni, siyasi, iqtisadi baxımdan dövlətin birinci şəhəri sayılırdı. Orta əsrlər boyu zəlzələlər və xarici hücumlar Təbrizin inkişafını ləngitsə də, XIX əsrin 30-cu illərində siyasi sabitlik şəhərin mədəni yüksəlişinə zəmin yaratdı. Siyasi tarixdən məlumdur ki, Rus-İran müharibələri başa çatdıqdan sonra Təbrizin sosial-iqtisadi yüksəlişi baş verdi. Lakin mənbələrdə göstərilir ki, şəhər əhli epidemiyalarla az üzləşmirdi. Mənbələrə əsasən, şəhərdə hicri 1246 və 1250-ci illərdə (miladi 1830 və 1834) taun epidemiyası tüğyan edirdi. XIX əsrdə yaşamış təbrizli tarixçi Nadir Mirzə yazır ki, hicri 1246-cı il hadisəsində ölkə vəliəhdi Abbas Mirzə məcburiyyət üzündən öz ailəsi ilə birlikdə Təbrizi tərk etmişdi [Nader Mirza, 1360, s. 207]. 1821-ci ildə Təbrizdə, eləcə də Azərbaycanın əksər bölgələrində dəhşətli vəba xəstəliyi yayılmışdı. Bu hal 1835 və 1849-cu illərdə yenidən təkrarlanmışdı. İngiltərənin İrandakı səfiri Çarlz Stevartın yazdığına görə, 1835-ci ildə Təbrizdə 50050 nəfər vəbadan həlak olmuş və əhalinin sayı 60 minə enmişdir. 1849-cu ildə Təbrizə gələn xanım Ledi Şell öz xatirələrində qələmə alır ki, baxmayaraq şəhərin havası safdır, amma burada hərdənbir vəba və taun xəstəlikləri yayılır və külli miqdarda insan tələf olur [İrac Əfşar Sistani, 1369, s. 458-459]. Çox vaxt epidemiyaların qarşısını almaqdan ötrü şəhər darvazaları əcnəbilərin üzünə qapanır, həlak olanlar ayrıca

qəbiristanlıqda dəfn edilir və hətta onların yaxınlarının oraya getməsinə icazə verilmirdi. Etnoqrafik tədqiqatlar təsdiqləyir ki, orta əsrlər boyu, həmçinin sonrakı dövrlərdə xəstəliklərin qarşısının alınmasında elmi təbabət əhəmiyyət daşıyırdı.

Qacarlar dövründə bir sıra elmlər, o cümlədən elmi təbabət yüksəlməkdəydi. Göstərilən dövrdə Rusiya və Avropa ölkələri ilə siyasi, mədəni, elmi təmas nəticəsində elm və təhsildə yüksəliş müşahidə edildi. Bu proses Nəsrəddin şahın (1848-1896) Qərb səfərlərindən sonra daha da intensivləşdi.

Bu zaman şəhərdə xalq təbibləri ilə yanaşı, ali tibb təhsili alan həkimlər də fəaliyyət göstərirdilər. Belə ki, Nəsrəddin şahın (1848-1896) zamanında bir qrup gənc müxtəlif ixtisaslar üzrə təhsil almaqdan ötrü Avropaya göndərilmişdir. Onlardan biri Mirzə Sadiq xan idi. O, Londonda tibb təhsili almış, 1848-ci ildə Əmir Kəbirin fərmanı ilə Azərbaycan əyalətinin baş həkimi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Onun fəaliyyəti nəticəsində toz-torpağın və palçıqın qarşısını almaq məqsədilə Təbrizin küçələrinə daş döşənmiş, hər məhəllədə ümumi camaşırxana tikilərək açıq arxalarda paltar yumaq rəsmən qadağan olunmuşdur. Küçələrdə hər gün təmizlik işləri aparılmış, gigiyena yaxşılaşmışdır. Mirzə Sadiq xan xəstələrin müalicəsindən əlavə, Təbrizdə tibb elminin tədrisi ilə də məşğul olurdu [*Şəfi Cəvadi, 1350, s. 214-215*].

Əbdül Hüseyin xan qədim təbabəti tədqiq edərkən Təbrizdə Seyid-əl Həkəmadan bəhrələnmiş, sonralar Tehrana gedərək Nəsrəddin şahın şəxsi həkimi olan fransız Tuluzandan müasir tibbi yenilikləri öyrənmişdir. Yenidən Təbrizə qayıdaraq burada tibb məktəbi açmışdır. “Roknəl həkema” ləqəbi ilə tanınan təbib Məhəmmədəli Mirzə Təbrizdə vəliəhd olarkən onun həkimi işləmişdir. O, “Suçiçəyi, sızmaq və tif xəstəliyi”nə dair risalənin müəllifidir [*Əqiqi Bəxşayişi, 1379, s. 2593-2594*].

Hacı Mirzə Mücərrəbi əslən Təbrizin Vicuyyə (Vərcu) məhəlləsindən olub, təbiblik sənətini atasından öyrənmişdi. Onun atası Hacı Mirzə Əbülfəth xan fiqh (İslam hüququ) elminin gözəl bilicisi olmaqla bəhm, öz dövrünün tanınmış xalq loğmanlarından sayılırdı. “Həkim Hacı Mirzə ağa” ləqəbi ilə tanınan Mücərrəbi atasının vəfatından sonra tibb təhsili almadan onun sənətini davam etdirir, ənənəvi türkəçarələrlə ailə ocaqlarına üz tutan mərəzləri ümitsiz qaytarmazdı. O, Təbrizin ətraf kəndlərindən gələn yoxsul xəstələri öz həyatında “Həkimxana həyəti” adlanan yerdə yerləşdirir, onları əsasən təlqin və psixoloji üsulla müalicə edirdi [*Əyyub Niknam Lale, Fəriborz Zovqi, 1389, s.380-381*].

Təbrizdə süni dişin ilk ixtiraçısı Ayətullah Seyidəli Seyid əl Kamal olmuşdur. O, Təbrizin baş hakimi Muiyin-ül Mülk üçün fil sümüyündən alt və üst çənəlik taxma dişlər hazırlamışdı [*Səməd Sərdarniya, 1381, s.400*]. Yaşadığı zamanda Avropa tibb elmini qabaqlayan bu ixtira keyfiyyətli olub, yeməyin tamında heç bir dəyişiklik yaratmırdı. Təbib eyni zamanda, kimyəvi üsulla bal kəşf etmişdi. Süni bal ağ rəngdə olub, günəşin qarşısında sarımtıl rəngə çalırdı [*Əqiqi Bəxşayişi, 1379, s.2588-2589*]. İnsanlara hələ qədim zamanlardan bəlli olan bal mürəkkəb maddə olub, xalq təbabətində bir çox xəstəliklərin müalicəsində, bakteriyaların kökünü kəsmək və qocalmanın qarşısının alınmasında istifadə edilən əvəzsiz nemətdir.

Mirzə Əli Ləli 1826-cı ildə (hicri 1252) tarixi Azərbaycan torpağı olan İrəvanda dünyaya gəlmiş, 20 yaşında ikən ailəsi ilə birgə Təbrizə köçərək burada bir müddət ticarətlə məşğul olduqdan sonra İstanbul Universitetinin Tibb fakültəsində təhsil almış, doktorluq dərəcəsinə yiyələnmişdir. “Şəms-ül həkema” ləqəbi ilə tanınan həkim Təbrizin Rasta küçə (Dikbaşı) məhəlləsində məktəb açmış, elmi təbabətlə məşğul olmuşdur. O, Nəsrəddin şahın Avropa səfərində iştirak etmiş, Müzəffərəddin şahın (1896-1907) zamanında isə sarayın xüsusi həkimi vəzifəsində çalışmışdır [*Əqiqi Bəxşayişi, 1379, s. 2590-2591*].

Adətə görə, xalq təbibləri qabaqcadan xəstə ilə zəhmət haqqı danışmaz, onlar el-obanın verdiyi payla qənaətlənərdilər. Xalq təbabəti və İbn Sina məktəbindən bəhrələnən Hacı Mirzə

Müərrəbi uzun illər fəqir insanların xidmətində dayanmış, eyni zamanda Məşrutə hərəkatında (1905-1911) Səttar xanın yaxın silahdaşlarından olmuşdur. O, inqilabın çətin anlarında döyüşlərdə yaralanan mücahidləri müalicə etmişdi. Təbibin müalicə üsul və vasitələri indi də təbrizlilərin xatirindədir. Deyilənə görə, bir uşaq təsadüfən bir neçə iynə udu. Həkim xəstəyə çiy kartof yedirtməklə onu ölümdən xilas edir və bu hadisə ali təhsilli həkimlərin böyük təəccübünə səbəb olur. Asma xəstəliyinə tutulan, kəskin tənqəfəs vəziyyətdə olan qadının ağzına boru ilə süni hava verərək həmin anda onun həyatını qurtarır [*Əyyub Niknam Lale, Fəriborz Zovqi, 1389, s. 381-382*].

Hacı Mirzə Müərrəbi hamilə qadınların nəbzini tutarkən embrionun neçə aylıq, hətta neçə günlük olduğunu bilir, körpənin dünyaya gələcəyi vaxtı dəqiq söyləyirdi. Təbriz əhli onun barəsində maraqlı bir əhvalatı da nəql edir: Bir qadın doğuş zamanı böyük çətinliklə üzləşir, körpənin əli çıxsa da, özü uşaqılıq yolunda ilişib qalır. Ali təhsilli həkimlər ananın salamat qalması üçün cərrahiyyə əməliyyatı olunmasını məsləhət görürlər. Həkim Hacı Mirzə ağa isə öncə ananı yoxlayaraq körpənin sağ olmasından əmin olur. Sonra körpənin əlinə bir parça buz yaxınlaşdırır və o, soyuğu hiss edərkən dərhal əlini geriye çəkir. Bununla da, doğuş təbii yolla həyata keçir.

Təbrizlilər digər bir hadisədən də bəhs edirlər ki, yüksək rütbəli zabidlərdən birinin dodağında sağalmaz yara əmələ gəlir. O, Həkim Hacı Mirzə ağaya müraciət edərək söyləyir ki, uzun müddət müalicə etmişəm, lakin fayda verməyib. Xalq loğmanı ondan soruşur ki, sizin evdə köpək varmı? Müsbət cavab alındıqda bildirir ki, sizin yemək qablarınızı köpək yalayır və bir qədər təmiz torpaq ələkdən keçirib yaranın üstünə qoyun. Beləliklə, sadə türkəçarə ilə yara sağalır [*Əqiqi Bəxşayışı, 1379, s. 2600*].

Bir nəfər təbrizli general dəvə ilə uzunmüddətli ezamiyyətə çıxır və yolda ikən ürək xəstəliyinə tutulur. O, Tehrandə və Almaniyada müalicə alır, lakin sağala bilmir. Həkim Hacı Mirzə ağaya müraciət edərkən ondan on gün müddətində hər gün on ədəd iydə yeməyi məsləhət alır. Belə sadə üsulla xəstə sağalır və təbib müalicəsinin çox maraqlı izahını verir ki, şəhər əhli dəvə ilə hərəkət etməyə adət etməyib. Dəvənin üstündə əyilib-düzəlmək nəticəsində mədə genişlənir, bu da qəlbə təzyiq edir. İydə mədəni daraldıb əvvəlki halətinə qaytarır, bununla da ürək sərbəst işləməyə başlayır [*Əqiqi Bəxşayışı, 1379, s. 2599*]. Bir qədər sadələvh görünsə də, Təbriz əhli iydənin faydasını indi də bu cür izah edirlər.

Müasir tibb elmi formalaşmazdan öncə xalqın sadə empirik bilik və təcrübələri əksər xəstəlik və epidemiyaların qarşısının alınmasında bəzən əsas amillərdən sayılırdı. Zaman-zaman xalq arasında təbabətin inkişafı ilə əlaqədar onun ayrı-ayrı sahələrini mükəmməl bilən nəsilər yetişirdi. Sınıqçı, çöpçü, mamaça, dəllək (sünnət edən), təbib (həkim və ya loğman), qan alan, çıldaçı, əttar və s. peşələr çox vaxt nəsilliklə davam edirdi. Elmi ədəbiyyatda xalq təbabəti ilə məşğul olan həkimlər şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- vergili türkəçarələr (bu xalq həkimliyi və ya türkəçarəlik bir başqasına və rəsəlik və ya ustad-şagird yolu ilə ötürülmür. Buraya əsasən həbəçilik (mamaçalıq), sınıqçılıq, çöpçülük və s. daxildir);

- xalq loğmanları (onların sənəti təcrübə və və rəsəliklə özlərindən sonrakına keçir. Buraya sınıqçılıq, göbəkçəkənlik, otlarla və başqa üsullarla müalicə edənlər, qan almaqla sağaldan həcəmətçilər və b. daxildir) [*Həkimova, 2017, s. 8*].

Ənənəviyyə əsaslanan xalq müayinə və müalicə üsulları hər bir bölgənin təbiəti, eləcə də əhalinin inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır. Müəyyən regionda min illər boyu fasiləsiz yaşayan xalq oradakı flora və faunayı, digər təbii sərvətləri dərindən öyrənməklə onlardan həyatının müxtəlif sahələrində olduğu kimi sağlamlığının qorunmasında da istifadə etmişdir [*Qədirzadə, 2010, s. 11*]. Xalq təbabətinin araşdırılmasından aydın olur ki, Azərbaycanda təbii üsulla müalicə vasitələri bitkilərdən, heyvan mənşəli məhsullardan, mineral tərkibli maddələrdən və mədən sularından ibarət olmuşdur [*Azərbaycan etnoqrafiyası, 2007, s. 353*].

Tədqiqatlar göstərir ki, xalq şəfavericiləri əllərində olan bütün vasitələrdən istifadə edir, bəzən magik üsullara da əl atmaqla öz fəhmi və mənəvi ruhundan qidalanaraq xəstələrə şəfa bəxş edirdilər. XIX əsrdə Təbrizdə bütün ölkə üzrə tanınan, indi də xatirələrdə yaşayan adlı-sanlı təbiblər yetişmişdi. Etnoqrafik tədqiqatlar nəticəsində keçmişdə geniş yayılan və hazırda qismən mövxdə olan müalicə üsulları və xalq təbibləri (ara həkimləri) haqqında məlumat toplaya bildik:

Udumçu (udumçi). Bel ağrılarında udumçuya müraciət edilirdi. Deyilənə görə, insanın onurğa sütununun üçüncü həlqəsi zəif olarsa kəskin oynaq və bel ağrıları baş verir. Udumçi qoyun quyuğu, yun və çillədağı bitkisindən hazırlanan məlhəm ilə qumuca sürtüb ovxalayır. “Qulunc (qumuc) götürmək” adlanan prosesi bir neçə gün dəfələrlə təkrarlamaqla xəstəni sağaldırdı. Udumçi peşəsi irsən keçirdi. Bu xüsusda belə bir deyim də var: “Bu mənim udumdadır”.

Çöpçü əsasən uşaqların boğaz və burnunda ilişib qalan qidanı çıxarırdı. Əlini uşağın ağzına tutub burnundan füləyir və ağzından həmin qalıq xaric olurdu. Qeyd edək ki, “xalq arasında “çöpə qalmaq” ifadəsi təkcə uşaqlara deyil, böyüklərə də aid edilirdi.

Çöpçülər hazırda da fəaliyyət göstərirlər.

Tikəçi. Məlumdur ki, həzm olunmayan və müəyyən müddət mədədə yapışib qalan qida qalığı ağrı verir. Tikəçilər həmin tikəni həzm prosesinə ötürür, bununla da xəstəni qısa müddətdə sağaldırdılar. Xəstənin sağ qolunu yağla sıgallayır və özlərinin xüsusi alətilə mədəni masaj edirdilər. Məlumatçıların sözləriylə desək, “tikəçilər mədəni çəkib boşaldır, ürəkdə qalan tikəni ötürürlər”. Digər üsul isə xəstəni hündür yerdən başaşağı asıb kürəyinin ortasından yumruqlamaqla tikəni xaric edirdilər. Xalq təbiblərinin böyük əksəriyyəti qadınlar olsa da, tikəçilər arasında kişilər də vardı.

Həcəmətçi. Həcəmətçi və ya dəlləklər beldən qan alır və beləliklə, bir sıra xəstəliklərin qarşısını ala bilirdilər. Məlumatçılara görə, hamamda xəstənin belinin ağrayan hissəsinə küpə (yerli dialektə “badkeş” adlanır) salırdılar. Qanalma ev şəraitində də mümkün idi. Qabaqcadan əridilmiş keçi piyi ilə kürəyi və lazım gəldikdə sinəni ovxalayrdılar. Həcəmətçilər əvvəlcə parçaya duz töküüb düyünləyir, “dolbənd” dedikləri həmin düyünün başına neft vurub azca alovlandırır və qan alacağı yerə qoyub üzərinə bir livan, yəni stəkan çevirirdilər. Stəkan dərinə yığar, dolbəndin şöləsi sönəndən sonra stəkanı açardılar. Badkeşin şişmiş yerlərindən iti kəsici vasitə olan nişərlə çərtir, davar buynuzunun uc hissəsini həmin yerə qoyub çirkli qanı sovururdular. Deyilənə görə, həcəmətdən sonra xəstənin rəngi açılırdı.

Göbək götürən. Ağır əşyaları qaldıran şəxslərin göbəyində sancı yaranardısı, ona deyərdilər ki, “sənin göbəyin düşüb”. Bu halda xalq təbiblərinə müraciət edirdilər. Əsasən qadınlardan ibarət göbək götürənlər ilk növbədə barmaqları ilə qarın boşluğunu yoxlayrdılar. Göbəyin yerindən tərpendiyini müəyyən etdikdə, xəstəni kürəyi üstə uzadıb göbək nahiyəsinə ələk qoyur və parça ilə arxadan sıxıb düyünləyirdilər. Düyünün arxasından uzun bir çubuq və ya cəhrə ipi keçirib onunla burub parçanı kipləşdirir və beləliklə, göbəyi öz yerinə çəkirdilər.

Ürək suyu götürən. Uzaq səfərə çıxan yolçular özlərini nasaz hiss etdikdə, tez-tez susadıqda onlar haqqında deyərdilər: “Suyu dəyişik düşüb” və ya “Ürəyinə su düşüb”. Ürək suyu götürən qadın naxoş adamı kürəyi üstə uzadıb qarın nahiyəsini sarı yağla ovuşdurur və su ilə dolu bir livanı (stəkan) göbəyinin üstünə bərk sıxırdı. Sonra xəstəni üzüqoylu çevirir və stəkanı elə sıxırdılar ki, su dağılmasın. Bununla da, ürəyinə su düşən şəxs sağalardı. Primitiv müalicə vasitəsi olsa da, yaxın keçmişdək qalmaqla idi.

Bəndçi bədəni ovxalayır, damarları sıxırdı. Magik xarakter daşıyan bu müalicə üsulu bəd nəzəri, qorxunu götürür, insana ruhən rahatlıq gətirirdi. Qorxunu götürmək üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edilirdi: adamın boyu qədər ağacı kəsib kəfənləyir, qəbiristanlıqda quyulayırdılar. İnanca görə, bəndçidən qayıdan şəxs evə daxil olarkən evdəkilərlə üz-üzə

gəlməzdi. Hesab edirdilər ki, onun ağırlığı ailə üzvlərinin üzərinə gələr və onlar çilləyə düşə bilərlər.

Mamaça. Qadın ara həkimləri arasında ən geniş yayılanı mamaçalıq idi. Hamilə qadınların rahatsızlığının aradan qaldırılmasında, körpənin dünyaya gətirilməsində, 40 gün zahı və körpəyə qulluqda, digər ana və uşaqla bağlı yaranan problemlərin aradan qaldırılmasında vacib rol oynayırdılar.

Hazırda tibbin müasir nailiyyətlərindən geniş istifadə edilsə də, türkçərə vasitələrinə də müraciət olunur, bəzi müalicə üsulları isə praktik əhəmiyyətini itirmiş və yaddaşlarda saxlanmaqdadır.

Məşrutə hərəkatının ilk illərində Təbrizdə həkimlərin sayı kifayət qədər artdığından onlar əncümən yaratmışdılar [*Səməd Sərdarniya, 1381, s. 404*]. Göründüyü kimi, Qacarlar dövründə (1796-1925) Təbriz şəhərində tibb elmi o zamanın tələblərinə müvafiq olaraq yüksək səviyyədə idi. Tibb elminin bütün inkişaf göstəriciləri xalq təbabətinin çoxəsrlik vərdişləri üzərində təşəkkül tapmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan etnoqrafiyası: 3 cildə, III cild, Bakı: Şərq-Qərb, 2007 .
2. Qədirzadə H.Q., Qədirzadə T. Türkün müalicəsi türkçərə. Naxçıvan: Qızıl dağ, 2010.
3. Onullahi S.M., Həsənov A.Q. Rəb-e Rəşidi və onun tarixi əhəmiyyəti // Azərbaycan Dövlət Universiteti “Elmi Əsərlər” (Şərqsünaslıq seriyası), 1971, №1.
4. Evliya Çələbi. Səyahətnamə (Azərbaycan tarixinə aid seçmələr). Tərcümə edən S.Onullahi, Bakı: Azərnəşr, 1997.
5. Həkimova N.M. Azərbaycan folklorunda xalq təbabəti ilə bağlı inanclar sistemi. Fil. üzrə elm. doktoru almaq üçün dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2017
6. Nader Mirza. Tarix və coğrafiyayı-darossəltəneyi-Təbriz. Çape-sevvom, Təbriz: Entəşarate-Eqbal, 1360.
7. İrəc Əfşar Sistani. Negahi be Azərbcaycane-Şərqi. Celde-dovvom, Tehran: Entəşarate-Moəssisəye-təhqiqi u pəjuheşi İran, 1369.
8. Şəfi Cəvadi. Təbriz və pıramun. Təbriz: Nəşre-Bonyad Fərhəngi Reza Pəhləvi, 1350
9. Əqiqi Bəxşayışı. Məfaxere-Azərbaycan. Celde-pəncəm, çape-əvvəl, Qom, 1379
10. Eyyub Niknam Lale, Fəriborz Zovqi. Təbriz dər qozər tarix. Çape-dovvom, Təbriz: Naşere-Yaran, 1389.
11. Səməd Sərdarniya. Təbriz şəhre-əvvəlinha. Çape-əvvəl, Təbriz, 1381

УДК 94

И.Г.Мамедова

Институт Этнологии и Истории им. А.А.Бакиханова НАНА

НАРОДНЫЕ ЦЕЛИТЕЛИ И ИХ МЕТОДЫ ЛЕЧЕНИЯ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ КАДЖАРОВ

(историко-этнологическое исследование на основе материалов города Тебриз)

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Азербайджан, Тебриз, период Каджаров, народная медицина, лечение

Статья посвящена развитию медицины в Тебризе в период правления Каджаров. Тебриз, бывший столицей нескольких империй на протяжении многих веков, имеет богатое культурное наследие. В тот период в городе развивались как медицинская

наука, так и традиционная медицина. Здесь методы лечения народных целителей (изготовление искусственных зубов из слоновой кости, изобретение лечебного искусственного меда и др.) опережали современную медицинскую науку того времени. Политический, экономический и культурный подъем Тебриза в эпоху Каджара стал стимулом для развития ряда научных областей, включая научную медицину. Кроме того, традиционная медицина не теряла своей актуальности.

UDC 94

I.G.Mammadova

Institute of Ethnology and History named after A.A.Bakikhanov ANAS

ON FOLK HEALERS AND THEIR TREATMENT METHODS DURING
THE GAJAR'S ERA

(historical- ethnological research based on the materials of the city of Tabriz)

SUMMARY

Key words: Azerbaijan, Tabriz, Qajar period, traditional medicine, treatment methods

The article talks about the development of medicine in the city of Tabriz during the Qajar period. The city of Tabriz which has been the capital of several empires, has had a rich cultural heritage for many centuries. In the mentioned period, both medical science and traditional medicine were developing in the city. Here, the treatment methods of folk healers (making artificial teeth from ivory, the invention of healing artificial honey, etc.) were ahead of modern medical science at that time. The political, economic and cultural rise of Tabriz during the Gajar's era stimulated the development of a number of scientific fields, including scientific medicine. In addition, traditional medicine continued.

Daxil oldu: 12.01.2024-cü il